

PIAZZA^{R. XIII}
DI S. EGIDIO

9

KADOC-

nieuwsbrief

2012/5

2012/5

Sant'Egidio & Comme des sœurs **KADOC-tentoonstellingen**

In onze pandgangen presenteert fotograaf Herman Ricour tot 22 december een veertigtal foto's die hij nam in het spoor van Sant'Egidio. Die groeiende internationale katholieke lekenbeweging zet zich in voor de vergeten groepen in de samenleving: daklozen, migranten, bejaarden, mensen in nood. Ze speelt bovendien een pioniersrol in de inter-religieuze dialoog, de vredesbemiddeling en de strijd tegen de doodstraf. Ricour bracht die diverse werelden treffend in beeld. Op de cover en op de volgende bladzijden van deze nieuwsbrief vindt u er enkele voorbeelden van.

De modetentoonstelling Comme des sœurs. Mode ;-) religie, die tijdens de zomermaanden in de KADOC-kapel te zien was en die in de nieuwsbrief van mei-juni ruim aandacht kreeg, loopt nu tot 2 december in het Timmermans-Opsomerhuis in Lier. Zeven modestudenten van de Stedelijke Academie voor Schone Kunsten van Lier lieten zich inspireren door de historische religieuze kledij die op KADOC wordt bewaard. Deze spraakmakende tentoonstelling, die het religieuze erfgoed met kunst en cultuur verbindt, staat nu in een nieuwe setting, geen kapel, maar een museale omgeving, waar het werk van de zeven studenten op een andere manier, maar even verrassend tot zijn recht komt.

Alle praktische informatie over beide tentoonstellingen vindt u op onze website.

Inhoud / 2 Sant'Egidio & Comme des sœurs. KADOC-tentoonstellingen / 4 Middenstand en politiek. Archief André Dua (1914-1978) / 10 Missie en film. Twee colloquia / 16 "Over een graf dat allesbehalve op een graf lijkt". Kloosterbibliotheek Heilig-Grafpriorij Turnhout

Cover en blz. 3: Enkele foto's van Herman Ricour uit de tentoonstelling "De wereld van Sant'Egidio. Door het oog van Herman Ricour".

Middenstand en politiek

Archief André Dua (1914-1978)

Peter Heyrman & Sebastien Libens

KADOC bewaart tal van bestanden die informatie bieden over de geschiedenis van de middenstandsbeweging en het zelfstandig ondernemen in België/Vlaanderen. Ze leren ook veel over de politieke belangenvertegenwoordiging van de zelfstandigen en de KMO. Aan de al lange lijst persoons- en organisatiearchieven kon recentelijk een rijk bestand worden toegevoegd. In augustus werden de persoonlijke dossiers van de Gentse advocaat en senator André Dua naar Leuven overgebracht. In de jaren 1940 tot 1970 was hij een sleutelfiguur van het Oost-Vlaamse NCMV, nu UNIZO.

Een jonge advocaat voor God en Vaderland André Joseph Franciscus Dua werd op 15 januari 1914 geboren in Gent en doorliep zijn humaniora aan het lokale Sint-Lievenscollege. Vader Emile (1878-1944) was bediende in een verzekeringsmaatschappij. Samen met zijn echtgenote Marie Cozyns (1880-1962) was hij sterk geëngageerd in de parochie van Onze-Lieve-Vrouw Sint-Pieters. De familie Dua was ook nauw betrokken bij de Kring God en Vaderland (°1893), een centrale structuur in het wat versnipperde katholieke organisatie-weefsel voor de middenstand of 'kleine burgerij' van de Arteveldestad. De jonge Dua vond al snel zijn weg naar de Jonge Wacht van die kring en van daaruit naar de in 1935 opgerichte Katholieke Burgers- en Middenstandsjugend.

Priester Jules Colpaert (1895-1978) was de *founding father* van die KBMJ. In 1936, toen de jonge advocaat Dua zijn legerdienst had volbracht in de schoolcompagnie van het 2de Linierement, vroeg Colpaert hem om voorzitter te worden van de KBMJ-gouw Oost-Vlaanderen. Het was het begin van een samenwerking en een vriendschap voor het leven.

Gouwleider Dua en proost Colpaert namen de organisatie van de middenstandsjeugd in het bisdom dynamisch ter hand. Afdelingen werden opgericht, de leden kregen een uniform en een werkprogramma en werden tijdens provinciale en nationale leidersdagen gevormd in de geest van de Katholieke Actie. De middenstandsjongens voerden ook een opmerkelijke campagne voor het invoeren van een verplichte rustdag in de kleinhandel, een omstreden eis die pas in 1960 door het parlement werd ingewilligd. Dua was een goed spreker en schreef ook tal van bijdragen in het ledenblad *Opmarsch*. In 1938 trok de Oost-Vlaamse KBMJ samen met de KSA op Romebedevaart. Het jaar daarop werd Dua nationaal voorzitter van de Vlaamse middenstandsjeugd.

Oorlogsprikelen KBMJ-aalmoezenier Colpaert werd in november 1938 ook diocesaan proost van de katholieke 'middenstandswerken van Oost-Vlaanderen'. Dat sloeg op het geheel van organisaties en diensten die hun uitvalsbasis hadden in de Gentse Lange Kruisstraat. Voor de Eerste Wereldoorlog had behangersbaas Karel Van der Cruyssen (1874-1955) met zijn Kring God en Vaderland de basis gelegd van dat netwerk. Het werd na 1919 verder ontwikkeld door de Franstalige ingenieur, industrieel en politicus Fernand Van Ackere (1878-1958). Eind jaren 1930 overkoepelde het Gentse middenstandssecretariaat een verzekeringsmaatschappij, een bank, een sociaal en fiscaal dienstenkantoor, een feestzaal, diverse opleidingsinitiatieven en een netwerk van middenstandsbonden en beroepsorganisaties over de hele provincie. Als conservatief katholiek volksvertegenwoordiger en senator gaf Van Ackere in het interbellum ook de toon aan op nationaal vlak.

Dua werd door Colpaert uitdrukkelijk naar voren geschoven om in de Lange Kruisstraat een centrale verantwoordelijkheid op te nemen. In 1937 werd de jonge advocaat alvast 'rechtskundig adviseur' van het Provinciaal Middenstandssecretariaat, schreef hij bijdragen voor *De Middenstand-Burgersblad* en werkte hij mee aan een middenstandsprogramma voor de gemeenteraadsverkiezingen van 1938. De oorlog gooide echter roet in het eten. Dua werd in september 1938 opnieuw onder de wapens geroepen en in augustus 1939 definitief gemobiliseerd als stafofficier bij het 2de Linierement. Tijdens de bezetting bleef hij actief in de dienstverlening van het Oost-Vlaamse middenstandssecretariaat. Hij liet zich opvallend kritisch uit over de wijze waarop de bezetter in 1942 een staatsgeleide structuur voor de kleinhandel en ambachten op poten zette. Dua was - net als tal van andere militairen - ook lid van de verzetsorganisatie Nationale Koninklijke Beweging. Hij werd in de gaten gehouden, maar niet gearresteerd.

De Kring God en Vaderland met voorzitter André Dua ter gelegenheid van het 80-jarig bestaan in november 1973.

Na de bevrijding groeide de naamsbekendheid van Dua, onder meer omdat hij in het voorjaar van 1945 in eerste aanleg met succes Leo Vindevogel (1888-1945), de van collaboratie beschuldigde burgemeester van Ronse, verdedigde. Van mei 1945 tot januari 1946 werd hij echter opnieuw onder de wapens geroepen, nu als officier verbonden aan het Hoofdkwartier van de 6th Belgian Infantry Brigade in Noord-Ierland. Dua, die als reserveofficier uiteindelijk de graad van kapitein-commandant zou dragen, was ook enkele jaren voorzitter van de Verbroedering van het 2de Linierement en de Verbroedering van de 6de Brigade in Ierland. In 1948 huwde hij met Marie-Antoinette Vervaeke. Het echtpaar kreeg twee kinderen: Philip en Anne-Marie.

Sleutelfiguur in het Oost-Vlaamse NCMV

Begin 1946 namen Dua en Colpaert de draad weer op. In Brussel hadden de diverse regionale christelijke middenstandsverbonden (eindelijk) hun geschillen bijgelegd en een nationale federatie gevormd. Haar Vlaamse vleugel, het NCMV, stond in

1948-1949 definitief op eigen benen, met Colpaert als proost en de Oudenaardse ondernemer Maurice Santens (1895-1968) als voorzitter. Ook in Oost-Vlaanderen werd de beweging op een nieuwe leest geschoeid. Dua, die het volle vertrouwen genoot van het bisdom, werd in april 1946 voorzitter van het Christen Middenstandsverbond van Oost-Vlaanderen. Hij bleef dat tot zijn overlijden in 1978. In 1955 volgde hij Jules Storme (1887-1955) op als voorzitter van het NCMV-gewest Gent. En toen Camiel Struyvelt (1886-1961) overleed, een ander boegbeeld van de vooroorlogse beweging, werd Dua ook voorzitter van de Kring God en Vaderland, het Gentse Provinciaal Middenstandssecretariaat (PMS) en het Provinciaal Middenstandshuis.

André Dua op de UIAPME-conferentie in Brussel, mei 1966.

De charmante en immer bedachtzame Dua slaagde erin om uiteenlopende belangen en rivaliserende fracties met elkaar te verzoenen. Hij werd de verbindingsfiguur en bemiddelaar tussen twee generaties: de al wat oudere en soms Franstalige katholieke ijverars die voor de middenstand het brede dienstennetwerk in de Lange Kruisstraat hadden opgebouwd en de nieuwe generatie NCMV-ers die ijverden voor een ledenbeweging van zelfstandigen. Dua vertegenwoordigde het NCMV in de diverse ondernemingen die uit het dienstenaanbod van de Lange Kruisstraat waren gegroeid, in het bijzonder het Algemeen Beroepskrediet (ABK), de Belgische Verzekeringsmaatschappij van de Middenstand (BVM) en het Sociaal & Fiscaal Middenstandssecretariaat (SOFIM). Tal van andere verantwoordelijkheden volgden, bijvoorbeeld in de Gewestelijke Ontwikkelingsmaatschappij Oost-Vlaanderen (GOMOV), het Instituut voor Middenstandsopleiding van Oost-Vlaanderen (IMOV, 1963), de Nationale Maatschappij voor Krediet aan de Nijverheid (NMKN), de Hoge Raad van de Middenstand (HRM) en het Economisch en Sociaal Instituut voor de Middenstand (ESIM).

Naast die mandaten was Dua ook betrokken bij de oprichting van tal van nieuwe initiatieven. Zo was hij voorzitter van het Nationaal Instituut voor Handel en Ambacht (NIHA), een NCMV-dienst die vaksalons organiseerde, maar bijvoorbeeld ook de populaire COMIDAC-spaarzegel uitgif. Dua stond ook mee aan de wieg van de Nationale

Pensioenkas voor Middenstand en Burgerij (NPMB), de voorloper van de huidige dienstengroep Zenito. Als advocaat legde hij in oktober 1959 mee de fundamenten van de met UNIZO geassocieerde Federatie voor Vrije en Intellectuele Beroepen (FVIB). Zijn engagement bracht hem ook op internationaal terrein, onder meer in de Union Internationale de l'Artisanat et des Petites et Moyennes Entreprises (UIAPME).

Senator Het stond in de sterren geschreven dat Dua, als voorman van de Gentse katholieke middenstandsorganisatie, ook een politiek mandaat zou opnemen. Op 1 juni 1958 werd hij verkozen tot senator. Tot zijn afscheid in 1974 zetelde Dua in verschillende commissies, onder meer die van Justitie, Middenstand, Buitenlandse Handel, Ontwikkelingshulp en Landsverdediging. In december 1971 werd hij secretaris van de hoge vergadering. Als senator zetelde hij tussen 1971 en 1974 ook in Cultuurraad voor de Nederlandse Cultuurgemeenschap en in de interparlementaire Beneluxraad.

Dua kwam natuurlijk tussen bij de bespreking van de begroting van het ministerie van Middenstand en was betrokken bij diverse wetgevende initiatieven voor de zelfstandigen en vrije beroepen. We vermelden onder meer de vestigingwet, de stapsgewijze creatie van een sociaal statuut voor zelfstandigen, de regulering van de Orde van Architecten en van het ambt van gerechtsdeurwaarder. Maar zijn wetgevend werk in de Senaat beperkte zich niet tot louter 'middenstandsmateries'. Zo was Dua nauw betrokken bij de herziening van het Gerechtelijk Wetboek (1967) en bij het parlementair werk over ethische kwesties, zoals abortus en het gebruik van anticonceptiva. De Gentse senator lag mee aan de basis van de wetgeving betreffende de echtscheiding en de scheiding van tafel en bed. In 1974 schreef hij, in opdracht van de senaatscommissie Justitie, een verslag over de erkenning van de islam in België.

Daarnaast was Dua afgevaardigde, verslaggever en in 1973 ook lid van het Uitvoerend Comité van de Interparlementaire Unie. Tijdens de conferentie over leefmilieu van de Verenigde Naties in Stockholm in juni 1972 hield hij een opgemerkte tussenkomst. Ook was hij aanwezig op de gesprekken ter voorbereiding van de Conferentie over Veiligheid en Samenwerking in Europa (CVSE) in Helsinki in januari 1973. Daarnaast volgde Dua ook nauwgezet de werking van de NAVO op, onder andere als voorzitter van de Belgische parlementaire delegatie. Eind jaren 1970 werd hij ook ondervoorzitter van de sectie werkgevers van de in 1975 in Dublin opgerichte European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.

Een verzorgd archief Het archief van André Dua beslaat ca. 25 strekkende meter. Het is een nagenoeg onverstoord bestand en documenteert de volledige loopbaan van de archiefvormer. Zo zijn al zijn persoonlijke zakagenda's sinds 1930 bewaard gebleven. Dua bewaarde zijn dossiers met zorg en legde over tal van onderwerpen documentatiemappen aan. Zijn erfgenamen hebben het archief volledig overgedragen en lieten KADOC ook toe om een flink deel van de familiale foto-collectie te digitaliseren.

De brede maatschappelijke en politieke engagementen van Dua vinden een ruime weerslag in het archief. Naast de al vermelde structuren en thema's wijzen we nog op de onderdelen over de Gentse balie, de CVP op lokaal, regionaal en nationaal niveau, de Dienst voor Buitenlandse Handel en de Oost-Vlaamse Kamer van Ambachten en Neringen. Dua was ook een sportief man. Sinds 1930 was hij lid van het Katholiek

Vlaams Sportverbond van Oost-Vlaanderen (KVSOV), een koepel die hij later ook lang zou leiden.

De Comidac-wielerploeg met centraal Gaby Vandeputte en André Dua.

Het archief van André Dua wordt momenteel geïnventariseerd.

Na het afronden van de werkzaamheden kan het in de KADOC-leeszaal worden geraadpleegd, vanzelfsprekend wel na voorafgaande toelating van de bewaargever.

Lopend onderzoek

De overdracht van het archief Dua is beslist gelukkig te noemen. Ze kadert in een lopend onderzoeksproject van KADOC. Dankzij de steun van het Provinciebestuur van Oost-Vlaanderen en het UNIZO-verbond van die provincie, voert het centrum momenteel een studie uit naar de historische evolutie van de KMO en het zelfstandig ondernemen in de provincie na de Tweede Wereldoorlog. Aandachtspunten zijn onder meer de numerieke ontwikkeling van het kleinbedrijf en de zelfstandige bevolking in Oost-Vlaanderen en de structuurveranderingen binnen het zelfstandig ondernemen in relatie tot de algemene economische expansie van de provincie in de voorbije 70 jaar. Vanzelfsprekend gaat de studie ook in op de organisaties van zelfstandigen en vrije beroepen, hun politieke vertegenwoordiging en beleidsmatige omkadering. De ontwikkelingen in Oost-Vlaanderen zullen contextueel worden geduid en in een comparatief perspectief (met andere regio's) worden geëvalueerd. Daarmee wordt aansluiting gezocht en voortgebouwd op de reeds beschikbare historiografie. De resultaten van het onderzoek zullen in de loop van 2014 worden gepubliceerd.

Missie en film

Twee colloquia

Luc Vints

Een van de programma's waarmee de nieuwe tv-zender Vier scoort, is *In Godsnaam*. Daarin verkent journaliste Annemie Struyf de wereld van de laatste Vlaamse missiezusters, meer bepaald de zusters van de Jacht in Heverlee. Ze volgt hen in Congo, Mexico en Haïti en voert zeer persoonlijke gesprekken met hen. Hun verhaal wordt ook geïllustreerd met foto's en films uit de KADOC-collectie. Ook in dat andere 'missionarissenprogramma' *Nonkel Pater*, dat vorig jaar op Canvas werd uitgezonden, wisselden de getuigenissen van de oud-Congomissionarissen af met fragmenten uit historische missiefilms. Die rijke missiefilmcollectie van KADOC kwam de voorbije maanden aan bod op twee colloquia. In Bujumbura (Burundi) belichtten we de geschiedenis van het fenomeen 'missiefilm'; in Montpellier (Frankrijk) stonden we stil bij de valorisatie ervan.

In Bujumbura vond op 10, 11 en 12 april het afsluitende colloquium plaats van het inter-universitaire speerpuntproject 'Mémoire filmée de la période coloniale: sauvegarde et digitalisation des archives filmées; mise en place d'un réseau interuniversitaire sur la mémoire de l'Afrique centrale', betoelaagd door de Commission Universitaire pour le Développement (CUD) van de Conseil Interuniversitaire de la Communauté française de Belgique (CIUF) en met aanvullende financiering van het ministerie van Buitenlandse Zaken. Naast KADOC participeerden de Université de Kinshasa, de Université

19 **PALAIS** 24
d'EGMONT

DU
6
FÉVRIER

AU
18
FÉVRIER

EXPOSITION DES MISSIONS
CATHOLIQUES BELGES
Journée des missions dans les Paroisses
de la Ville • Conférences et Projections
LE FILM MISSIONNAIRE

AFFICHE D'ART PHOBEL (PHOTOTYPIC BELGE) BRUX. 1082-24

du Rwanda, de Université du Burundi, de ULB, de KU Leuven, de Facultés Universitaires Saint-Louis (FUSL), het Afrikamuseum in Tervuren en Cinematek in Brussel. Dankzij het project kon in 2009-2010 een omvangrijke selectie koloniale en missionaire films worden gedigitaliseerd. In 2011 werden enkele onderzoeksbijeenkomsten gehouden en het geheel werd in april 2012 in Bujumbura bekroond met het colloquium 'Afrique belge: entre mémoire et histoire de l'expérience coloniale. Regards croisés sur le patrimoine filmique'.

Film als bron ... Belgische historici onderzochten er samen met collega's uit
van vooroordelen Congo, Rwanda en Burundi films die, vooral in de jaren 1950, werden opgenomen en/of getoond in de voormalige Belgische kolonie en mandaatgebieden. Het betrof zowel films gemaakt in opdracht van de overheid en de grote economische sectoren, als missiefilms. Deelnemers aan het colloquium waren vooral toekomstige Burundese historici, die met enige verbazing en vele vragen luisterden en keken. Uit hun interventies bleek een opvallend gebrek aan kennis van de koloniale geschiedenis van hun land en van de Belgische geschiedenis, zodat ze moeite hadden om de films in hun context te plaatsen.

De discussies die op de verschillende lezingen en als afsluiting van het colloquium volgden, leerden dat die contextualisering essentieel is voor een correcte analyse van de koloniale en missiefilm. Ook werd telkens onderstreept dat de film slechts een van de vele bronnen is waarover de historicus beschikt, maar een die wel een eigen aanpak vergt. Zeker nu de films - onder meer via dit project - digitaal beschikbaar en dus makkelijk toegankelijk zijn, vormen ze een goudmijn voor de historicus, mits hij ze op een gepaste wijze benadert. Hij moet, bij wijze van spreken, meer zien dan er op het scherm te zien is. Hij moet zich bijvoorbeeld realiseren dat een 'eenvoudige' natuurfilm bij nader inzien misschien wil aantonen dat de komst van de blanken een zegen was: zij lieten zich niet overheersen door de natuur, maar beheersten die dankzij hun cultuur, die gelijkstond met moderniteit.

De oververtegenwoordiging van bepaalde volkeren (zoals de pygmeeën) en van dans in de koloniale films bevestigde opnieuw dat die veelal clichés bevatten die de historicus moet leren doorprikken. Dans - zelfs aanwezig in industriële propagandabeelden - was bijvoorbeeld een vorm van 'negatieve authenticiteit'. Zoals de naaktheid bij sommige volkeren, werd ook de dans lange tijd beschouwd als een teken van primitiviteit. Die clichés, die lang overeind bleven, zeggen meer over de blanken en hun mentaliteit, over de verschillende manieren van kijken, over 'regards croisés'. Het gebruik van dergelijke films in bijvoorbeeld historische documentaires moet dan ook met de nodige omzichtigheid gebeuren.

De missiefilm, waarvan de geschiedenis teruggaat tot het begin van de jaren 1920, kwam in verschillende uiteenzettingen aan bod. Opnieuw werd stilgestaan bij *Tokende*, dé missiefilm bij uitstek. Deze documentaire van Gerard De Boe over de Belgische missies in Congo werd gedraaid naar aanleiding van de wereldtentoonstelling van 1958. Hij werd, zoals het hoort, geconfronteerd met andere bronnen, zoals de briefwisseling van de regisseur. Ook priester Cornil was van de partij. Hij maakte vooral films in opdracht van de overheid, onder meer over de gevaren van de stad (*Jeunes filles d'aujourd'hui*, 1959). Ten slotte kon ook niet worden voorbijgegaan aan de reeks Matamata en Pilipili, de Laurel en Hardy van Congo, moralistische films met een komische toets van de scheutist Albert Van Haelst, die alle op KADOC worden bewaard. Die films uit het mid-

den van de jaren 1950, die zelfs in de gevangenissen werden getoond, droegen bij tot de populariteit van het filmmedium in de voormalige Belgische kolonies en zijn er nog steeds gekend. *Beeld uit de film Tokende (1958).*

Film als lokaas Dat bleek ook in Montpellier. Die Franse stad was van 28 augustus tot 1 september het toneel van het 33ste colloquium van CREDIC (Centre de Recherche et d'Echanges sur la Diffusion et l'Inculturation du Christianisme). Het onderwerp was 'Mission et Cinéma: films missionnaires et missionnaires dans le cinéma'. Voor een publiek van Europese en Afrikaanse historici en oud-missionarissen passeerden gedurende vier dagen alle aspecten de revue: film en religie, de missionaris in de film, film als evangelisatie- en propagandamedium. Hier volgen enkele impressies.

Missiefilms, en films met religieuze thema's in het algemeen, werden lange tijd niet voor vol aangezien. In de filmpers heerste er een grote stilte over die productie. Ook in het OCIC, de internationale katholieke filmorganisatie (nu Signis), werd neergekeken op de missiefilm: film was kunst, geen missie of propaganda, terwijl voor de missionarissen film vaak enkel een 'lokaas' was om christelijke waarden mee te geven. Aan filmvorming werd haast niet gedaan. Dat sloot niet uit dat de volkeren bij wie de missionarissen actief waren, dankzij de missiefilms de smaak voor het filmmedium te pakken kregen, met onverwachte effecten tot gevolg: ze wilden meer zien dan missiefilms ...

Meerdere lezingen focusten op één enkele film, die telkens grondig werd geanalyseerd zonder de context te vergeten. Dat leverde boeiende interventies op. We verwijzen onder meer naar *Lux in tenebris* en *Le Dahomey chrétien*, twee films die ook in België zijn vertoond. Die laatste film over de Franse kolonie Dahomey (nu Benin)

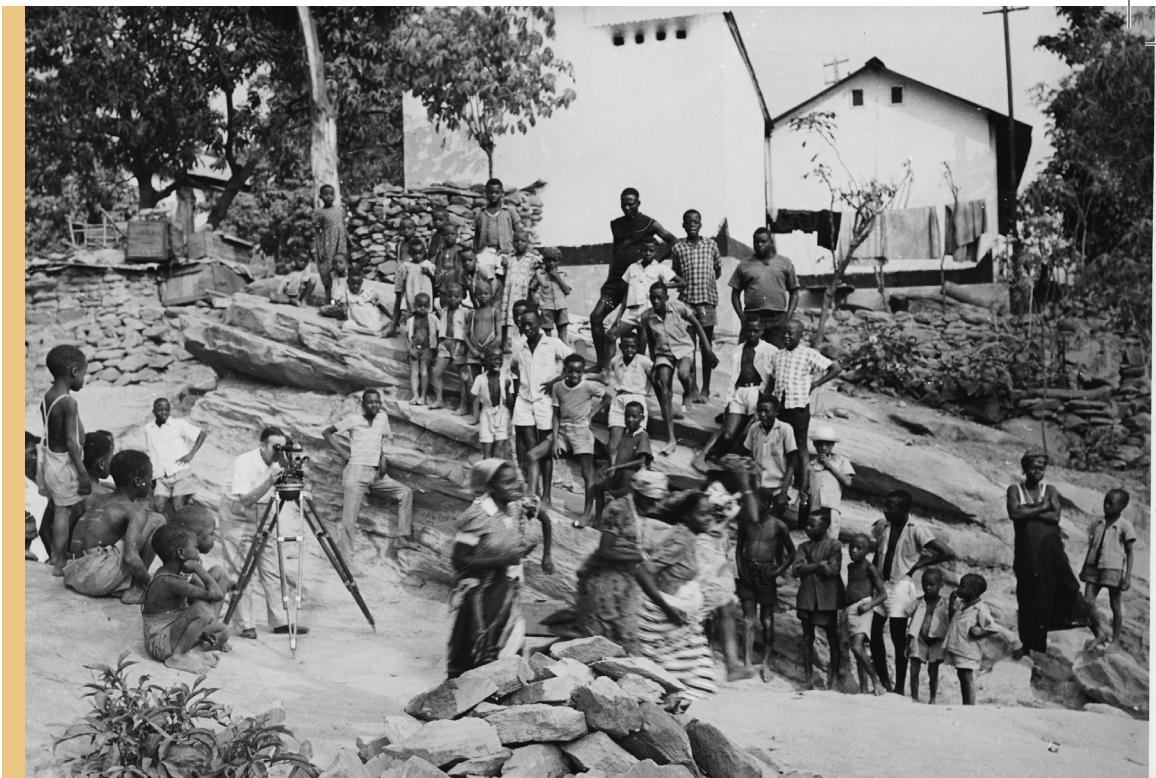

werd in 1930-1931 gemaakt door de Witte Pater Aupiais en was bestemd voor een groot publiek. De film toont de grote katholieke ceremonies, soms in scène gezet, dat in tegenstelling tot een andere productie van Aupiais, *Le Dahomey religieux*, een meer etnografische film met authentieke registraties, waarmee de regisseur een meer intellectueel publiek wilde aanspreken. *Lux in tenebris* (1956) was een film van de Franse oblaat en antropoloog Guy Mary-Rousselière over de Netsilik Inuit, bij wie de Vlaamse missionaris Franz Van de Velde werkte. Enerzijds is de film een document met etnografisch belang, anderzijds blijft hij een propagandafilm, al was het maar omdat niet alles - bijvoorbeeld de aanwezigheid van de anglicaanse kerk - wordt gezegd.

Filmprojectie door een missionaris van Scheut in China, ca. 1920.

De 'valorisatie' van de missiefilm

Zelf stonden we stil bij de missiefilms van KADOC. Het gaat om enkele honderden titels, waaronder de collectie van de Witte Paters, die in de Vlaamse topstukkenlijst is opgenomen. We schetsten de drie grote momenten waarop er intens gebruik van werd gemaakt. In 1985 was het een eeuw geleden dat l'Etat Libre du Congo met de Belgische koning Leopold II als soeverein vorst werd erkend; dat was de start van de Belgische kolonisatie van Congo. De Belgische Radio- en Televisieomroep maakte toen een tiendelige documentaire reeks over de geschiedenis van Belgisch Congo. Een van de afleveringen behandelde de missies. Daarvoor maakten de programmamakers gebruik van de films van de scheutisten - via KADOC - en van de Witte Paters. Andere collecties waren in die beginjaren van KADOC nog niet bekend. Wat opvalt bij een hernieuwde visie is dat de films bijna louter als 'behangpapier' worden gebruikt, als een vage achtergrond waartegen een tekst wordt voorgelezen; een relatie tussen beeld en tekst is haast onbestaande of er wordt alleszins nauwelijks een inspanning gedaan om die relatie te leggen.

De genocide in Rwanda in 1994 bracht ook heel wat cineasten, ook uit het buitenland, naar KADOC. Zij wilden via de geschiedenis van Rwanda de gruwelijke gebeurtenissen trachten te verklaren. Daarvoor waren de films van de Witte Paters, naar wie zelfs met een beschuldigende vinger werd gewezen, goed te gebruiken. De films waren niet alleen documentair - de mooie plaatjes! - interessant, maar ook inhoudelijk leerden ze veel over de blanke visie op de verhoudingen van de verschillende bevolkingsgroepen in Rwanda.

*Priester Cornil, regisseur van films voor onder meer de redemptoristen, aan het werk tijdens de opname van *Pêcheur de mer* (1957).*

Ten slotte werden in de jaren 2008-2010-2012 diverse verjaardagen gevierd die ook hun vertaling kregen in filmdocumentaires. In 2008 was het 100 jaar geleden dat l'Etat Libre du Congo werd overgenomen door België en Congo een echt kolonie werd; in 2010 was het de 125ste verjaardag van de oprichting van die Etat Libre en vooral de 50ste verjaardag van de onafhankelijkheid van Congo en ten slotte was het dit jaar de 50ste verjaardag van de onafhankelijkheid van Rwanda en Burundi. Hier kan verwezen worden naar bovenvermelde reeks *Nonkel Pater*, waarbij de films opnieuw louter prentjes zijn bij het verhaal dat de missionarissen mochten vertellen.

Zowel in Bujumbura als in Montpellier werd regelmatig verwezen naar de KADOC-missie-filmcollectie en de missiedocumentatie in het algemeen. De rijkdom en het belang ervan werden herhaaldelijk onderstreept. Een van de onderzoekers werd haast lyrisch: "Le KADOC, on y peut passer sa vie". Dankzij nieuwe ontsluitingssystemen als Lias en Digi-tool moet de toegankelijkheid, onder meer met de zogenaamde 'source communities', nog verbeteren. Maar dat is niet voldoende. Een diepgaande analyse, film per film, moet uiteindelijk leiden tot een grondige synthese van 'de missiefilm in België'.

“Over een graf dat allesbehalve op een graf lijkt” Kloosterbibliotheek Heilig-Grafpriorij Turnhout

Carine Dujardin

Een Romeins brevier uit 1934, in het Nederlands vertaald door vrouwelijke religieuzen, dichtbundels, lichtsonnetten en omslagontwerpen geproduceerd door de eigen leden: het zijn soorten van documenten die men zelden aantreft in de kloosterbibliotheek van een vrouwelijk religieus instituut. Ook de uitgebreide collectie theologische en liturgische studieboeken in de bibliotheek, met zelfs een aantal werken over feministische theologie, laat vermoeden dat de reguliere kanunnikessen van het Heilig Graf van Turnhout geen modaal religieus instituut zijn. Dat wordt ook bevestigd door het grote aantal publicaties met opdrachten van gerespecteerde auteurs uit de religieuze, culturele en maatschappelijke sfeer in de kloosterbibliotheek.

“In het voetspoor van de kruisvaarders”: een instituut met een geschiedenis

De reguliere kanunnikessen van het Heilig Graf van Turnhout hebben een geschiedenis die teruggaat tot 1662. Op vraag van de stadsmagistraat werd vanuit Hasselt, dat in het toenmalige prinsbisdom Luik lag en waar vanaf 1638 een kloostergemeenschap van het Heilig Graf was gevestigd, in Turnhout een zustergermeenschap opgericht die zich op het onderwijs zou toelagen. Nog hetzelfde jaar werd de stichting een zelfstandige priorij, onafhankelijk van Hasselt.

HERINNERINGEN UIT HET VERLEDEN

DOOR

STIJN STREUVELS

DRUKKERIJ-UITGEVERIJ J. LANNOO TE THIELT (W.-VL.)

In Dankbare Herinnering
aan het verblijf in het
Heilig Graf - Dat van een
graf enkel den naam heeft,
en alles behalve op een
graf gelijkt! - 12-19 Aug.

1828

Stijn Streuvels

HERINNERINGEN UIT HET VERLEDEN

De mannelijke tak van de orde gaat terug tot 1099, toen de kruisvaarders bij de herovering van Jeruzalem de zorg voor de Heilig-Grafkerk aan seculiere kanunniken toevertrouwden. In 1114 gingen die in gemeenschap leven volgens de regel van Augustinus. Acht jaar later werden ze door paus Calixtus II erkend als Orde van de Reguliere Kanunniken van het Heilig Graf te Jeruzalem. Hun voornaamste opdrachten waren de bediening van de Heilig-Grafkerk en de zorg voor zieken en pelgrims.

Hoewel de meeste vrouwelijke religieuze instituten die tijdens het ancien régime werden gesticht, een contemplatief karakter hadden, legden de Turnhoutse kanunnikessen zich van meet af aan toe op het meisjesonderwijs.

Kloostertucht, meisjesonderwijs en emancipatie

Zoals de mannelijke tak, volgen ook de zusters van het Heilig Graf van Turnhout de regel van Augustinus. Ook na zijn herstichting na de Franse Revolutie richtte het instituut zich meteen op zijn kerntaak, het meisjesonderwijs. In 1806 startten de zusters een lagere school tegenover het Turnhoutse gasthuis. In de Lange Begijnenstraat openden ze een kostschool. In 1825 kochten ze het voormalige minderbroedersklooster in de Paterstraat aan, waar ze een jaar later de kostschool onderbrachten. Het was het begin van een langdurig engagement in het onderwijs, wat op termijn ook voor de zusters een versoepeling van de regeltucht met zich meebracht. In september 1887 bekwam de rector voor de zusters in het onderwijs vrijstelling van het verplichte brievengebed op schooldagen. In 1891 hief aartsbisschop Lambertus Goossens het kloosterslot op, wat een positieve weerslag had op de maatschappelijke betrokkenheid van het instituut en ook zijn expansie ten goede kwam.

Sindsdien heeft het instituut een opmerkelijk parcours afgelegd van groei en emancipatie. De onderwijsactiviteit werd verdiept en verbreed, met de uitbouw van een mid-

delbare school (1917- Sint-Agnesschool), een lagere normaalschool (1917), een Grieks-Latijnse humaniora (1918) en een technische afdeling (1926) en dat op een moment dat voortgezet meisjesonderwijs in Vlaanderen nog in de kinderschoenen stond. De wet op de leerplicht dateerde van 1914 en trad door de Eerste Wereldoorlog pas vanaf 1919 in werking. De openstelling van de Leuvense universiteit voor meisjesstudenten in 1920 gaf aan de ontwikkeling van het middelbare onderwijs voor meisjes een belangrijke impuls.

Een spectaculaire stijging van het ledenaantal (van 67 in 1882 tot ca. 250 in 1918 en ca. 300 in 1945) liet een groot aantal nieuwe stichtingen toe: Groesbeek (1923), Beringen-Mijn (1946), parochie Onze-Lieve-Vrouw Middelaars in Turnhout (1933), Nijmegen (1933) en Tongerlo (1936). In 1928 vertrokken de eerste kanunnikessen van Turnhout zelfs naar de Oostprovincie in Congo, waar ze een onderwijsopdracht uitvoerden in het missievicariaat van de premonstratenzers.

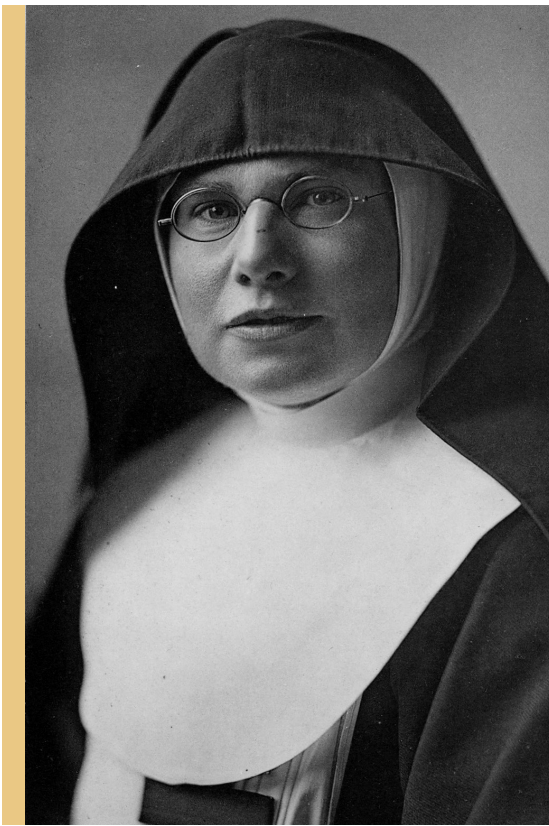
De emancipatie voltrok zich zowel bij de leerlingen als bij de leden van het instituut. Op tal van terreinen speelden de kanunnikessen van het Heilig Graf een vooraanstaande - zij het, zoals het kloosterzusters past - ook ietwat verborgen rol, zoals in de uitbouw van een kwaliteitsonderwijs voor meisjes of in de liturgische beweging. Ze waren actief op het terrein van de religieuze literatuur, religieuze kunst (zoals de Pelgrimbeving), religieuze poëzie en toneelkunst. De kloosterbibliotheek bevat tal van voorbeelden van het uitgebreide netwerk aan contacten dat het instituut wist op te bouwen in de wereld van kunst en cultuur, religie en politiek.

Vernederlandsing van het onderwijs

Significant voor het emancipatiestreven was de vernederlandsing van het onderwijs, waarin de kanunnikessen van het Heilig Graf een vooraanstaande rol hebben gespeeld. Zoals elders in Vlaanderen werd het lager onderwijs voor werkmeisjes in de volkstaal gegeven, terwijl de voertaal in het betalend onderwijs voor burgerkinderen het Frans was. Dat het onderwijs in de Turnhoutse kantschool (°1871) in de volkstaal verliep, was dus vanzelfsprekend, maar dat het Heilig Graf al in 1863 een betalende school voor burgerkinderen inrichtte waar ze voor een gering schoolgeld lager onderwijs in hun eigen moedertaal konden volgen, was wel uitzonderlijk.

In de verdere vernederlandsing van het onderwijs speelde de jonge directrice van de school, zuster Maria-Jozefa (Henriëtte Haeck) (1883-1961), een cruciale rol. Een jaar nadat ze haar eeuwige geloften had afgelegd, werd ze al tot directrice van de school (1906-1927) benoemd. Het feit dat ze een diploma als regentes aan de toen nog Frans-talige Middelbare Normaalschool van Onze-Lieve-Vrouw-Waver had behaald, speelde daarin een doorslaggevende rol. De 23-jarige directrice bekwaamde zich ook verder in het Engels tijdens verschillende verblijven in de zusterpriorij van New Hall (Chelmsford), waar ze in 1909 het Oxfordse 'Senior Certificate' behaalde. Onder haar impuls werden eerst de voorbereidende afdeling en daarna de middelbare klassen systematisch vernederlandsd (1904-1911). De meertalige directrice stond eigenhandig in voor de vertaling van de handboeken naar het Nederlands.

In 1911 was het Heilig Graf van Turnhout de eerste middelbare normaalschool voor meisjes waar het volledige curriculum in het Nederlands verliep. De steun van de Antwerpse groep rond Frans Van Cauwelaert en Alfons Van de Perre voor het project heeft een cruciale rol gespeeld. In Antwerpen werd in oktober van hetzelfde jaar onder

impuls van Lieven Gevaert en Maria Belpaire met een gelijk- *Portret van zuster Maria-
aardig initiatief gestart, de Sint-Lutgardisschool. Het Turn- Jozef (Henriëtte Haeck) en
houtse Heilig Graf en de Antwerpse Sint-Lutgardisschool wer- een van haar publicaties.*
den alleen voorafgegaan door het jongenscollege van de kruisheren in Maaseik, dat
vanaf het schooljaar 1909-1910 volledig vernederlandsde, en het nieuwe Sint-Hubertus-
college in Neerpelt, dat in 1910 meteen in het Nederlands van start ging.

**Christelijk
feminisme** De onderwijsinitiatieven van het Heilig Graf pasten in een beweging
van katholiek feminisme, waarbij de kwaliteitsverbetering van het
meisjesonderwijs als een belangrijke hefboom werd gezien in de eman-
cipatiebeweging van de vrouw. Zuster Maria-Jozefa vond vooral inspiratie bij de Ant-
werpse letterkundigen Hilda De Ram (Mathilde Ramboux) (1858-1902) en Maria-Elisa-
beth Belpaire (1853-1948), die met de oprichting van de Constance Teichmannsbond
(1910), het Belpaire-meisjesinstituut (1902-1910) en de Katholieke Vlaamse Hogeschool
voor Vrouwen (1919-2000) een belangrijke exponent van de katholieke Vlaamse vrou-
wenbeweging was.

Het meest opmerkelijke initiatief van zuster Maria-Jozefa was de oprichting van *De
Lelie* (1909-1914), een katholiek damestijdschrift dat wou bijdragen tot een “hoger cul-
tuurleven” van dames uit de burgerij en hogere stand in Noord- en Zuid-Nederland
door de promotie van de “mooie Nederlandse taal”. Het tijdschrift besteedde aandacht
aan handwerk, sierkunst, mode, maar ook aan kunst, literatuur, muziek, religie en
maatschappelijke kwesties, zoals het vrouwenvraagstuk. Het redacteurschap van dat
blad bracht ‘Het Heilig Graf’ in contact met tal van vooraanstaande figuren uit het cul-
turele en maatschappelijke leven, zoals de politici August en Frans Van Cauwelaert, de

schrijvers Jozef Simons, Ernest Claes en René De Clercq, de componisten Lodewijk de Vocht, Arthur Meulemans en August De Boeck, de architect Flor van Reeth. De omslagtekening van de eerste jaargang was van de hand van Gustave Van de Woestyne. Van verschillenden van hen zijn in de kloosterbibliotheek publicaties met handgeschreven opdrachten bewaard.

De redactionele activiteiten van de veeltalige en dynamische zuster Maria-Jozefa beperkten zich niet tot *De Lelie*. Ze schreef ook literaire bijdragen en gedichten voor het tijdschrift van de Vlaamse Meisjesbeweging *Gudrun* (1919-1965) en voor het literaire tijdschrift *Dietsche Warande en Belfort* (1899-), waarin ook Marie Belpaire een belangrijke rol speelde. Haar pedagogische inzichten over opvoeding, onderwijs en de vervlaamsing van de meisjeskostscholen maakte ze bekend in het *Vlaamsch Opvoedkundig Tijdschrift* (1919-1945), waarvan ze één van de eerste medewerkers was.

Vrouw en liturgie Nog opmerkelijker - en veel minder bestudeerd - is de betrokkenheid van het Heilig Graf van Turnhout bij de liturgische beweging, die als ambitie had de liturgie dichter bij het volk te brengen door het gebruik van het Nederlands.

Ook hier springt de redactionele activiteit van zuster Maria-Jozefa Haeck in het oog. Verschillende van haar publicaties, zoals *Liturgie en zielsverfijning* (1ste druk, 1930; 2de druk, 1938), *Credo* (1934), *Christelijke doxologie* (psalmen) (1934) en *Het pater noster* (1936), werden uitgegeven in de reeks *Ora et Labora* van het Liturgisch Volksapostolaat van Steenbrugge. Zuster Maria-Jozefa werkte immers samen met dom Alfons van Assche van de benedictijnerabdij van Steenbrugge aan de vernederlandsing van de hymnen en psalmen van het brevier. Haar onderzoek werd gebundeld in *De gang door het kerkelijk jaar* (1937), een 342 pagina's tellende monografie die nog hetzelfde jaar een herdruk kende en waarvoor zuster Maria-Virginia de omslag ontwierp en de benedictijn Bruno Groenendael de illustraties tekende.

De dynamiek rond de liturgische beweging leidde tot nieuwe samenwerkingsverbanden met uitgeverijen en religieuze instituten, waarin ook andere religieuzen van het Heilig Graf, die anoniem wensten blijven, een hoofdrol speelden. Tussen 1932 en 1934 verscheen bij de Turnhoutse uitgeverij Brepols de Nederlandse vertaling van *Het Romeinsch Brevier* in vier delen (Winter, 1932, Lente, 1932-33, Zomer, 1934 en Herfst, 1934), bewerkt door E.E. Zusters Kan. van H. Graf en ingeleid en herzien door de Nederlandse franciscanen Gaudentius Bootsma en Crisp. Smits. Vier jaar later verscheen bij dezelfde uitgeverij het *Latijnsch Nederlandsch ordinarium en psalterium*, "bewerkt naar het Nederlandsche Brevier van de E.E. Zusters van het H. Graf te Turnhout" (1938).

Vrouw en missionering Vrouwelijke religieuzen die naar onherbergzame oorden in Congo trokken, werden in de jaren 1920 en 1930 ontegensprekelijk als geëmancipeerde vrouwen beschouwd. Tussen 1928 en 1938 waagden tien zusters van het Heilig Graf de overtocht. Opmerkelijk is vooral dat de zusters zelf de promotie van hun missieactiviteit in handen namen. Ze schreven een promotiebrochure die gedrukt werd bij De Vlijt en voor 8 fr. werd verkocht ten voordele van de goede zaak, omdat, zoals het op de binnenzijde van de omslag stond "de missiezaak een godszaak, geldzaak een noodzaak en gebedszaak de hoofdzaak" was. *Het Onze Vader der missie* (1ste druk, 1935; 2de druk, 1940; 3de druk, 1951) van de hand van zus-

Cover van het tijdschrift
De Lelie, ontworpen door
Gustave Van de Woestyne.

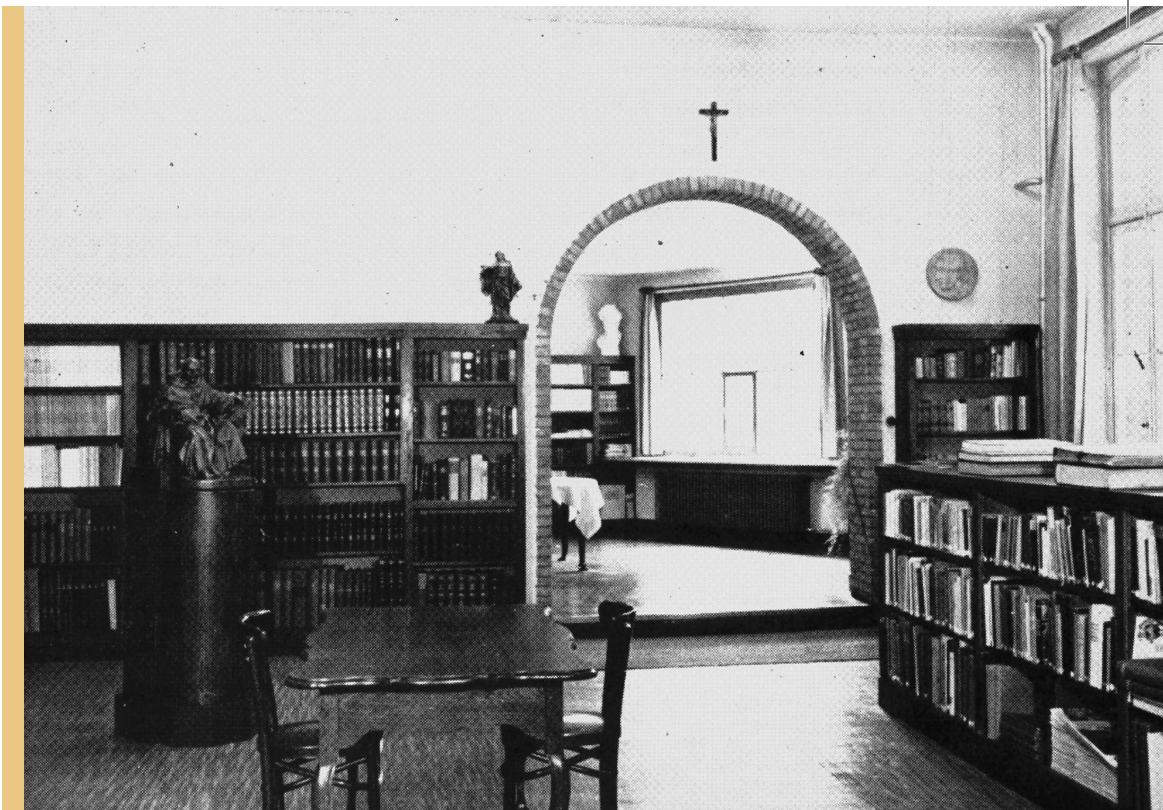

ter Maria-Alena (Van Belle) en met omslagtekening van zuster Marie-Ange was opnieuw een vormelijk en typografisch verzorgd product in tweekleurendruk, eigen aan de kwaliteitsvolle publicaties van het Heilig Graf.

Ter gelegenheid van tien jaar aanwezigheid in Congo publiceerde het instituut een 136 pagina's tellende monografie *Na 10 jaar* (1938), opnieuw van de hand van zuster Maria-Alena. De rijk geïllustreerde luxe-editie, met paginagrote foto's, verzorgde typografie, gestileerde omslag en vignetten in tweekleurendruk werd uitgegeven door de eigen missieprocur, maar gedrukt op de persen van De Vlijt.

Vrouw en literatuur Niet alleen in de liturgie en de missionering waren de zusters van het Heilig Graf aanwezig, ook in de (religieuze) literatuur en poëzie. Opnieuw was het schooldirectrice Henriëtte Haeck die de toon zette. Haar literaire debuut *Licht-sonnetten* (1923) werd ingeleid door de Vlaamse filoloog en essayist Jules Persyn en gepubliceerd bij de Gentse uitgeverij Erasmus in een verzorgde tweekleurendruk, met omslagontwerp van Jos Speybrouck. Daarna volgden nog *Seizoenenzang* (1927, in de reeks 'De Pelgrim', Averbode), *Gezelle-krans* (1930, Leeslust Antwerpen) en *Maria-kransje* (1935). Haar *Morgenwijding en avondgebed* (1937) in spreekkoor was op muziek gezet door Remi Ghesquiere en uitgegeven bij Goede Pers Averbode. De retrospectieve dichtbundel *Goudregen* (1953) ter gelegenheid van haar zeventigste verjaardag was samengesteld en ingeleid door de jezuïet Emiel Janssen.

Verschillende zusters volgden haar voorbeeld. Sommigen signeerden met hun kloosternaam, zoals zuster Maria-Alena in haar missiepublicaties. Anderen verkozen de anonimiteit die het kloosterleven gebiedt. De dichtbundel *Blij gezind en mooi gedaan* (s.d.) was bestemd voor de verschillende graden van het lager en het middelbaar onderwijs.

De omslagtekening en de illustraties waren verzorgd door de afdeling sierkunsten van de beroepsschool van het Heilig Graf van Turnhout. De auteur van de bundel, zuster M.I. van het Heilig Graf, signeerde enkel met haar initialen. De illustrators, leerlingen van het instituut, bleven anoniem.

De bibliotheek van het klooster van de Heilig-Grafpriorij van Turnhout.

Netwerking De betrokkenheid van het instituut bij de vernederlandsing van het onderwijs en diverse emancipatorische stromingen in de late negentiende en vroege twintigste eeuw illustreert de maatschappelijke oriëntatie van de instelling. Die intense verwevenheid met de wereld van kunst en cultuur, maar ook religie en politiek, komt ook tot uiting in de kloosterbibliotheek. Ze bevat heel wat boeken met opdrachten van bekende Vlamingen en Nederlanders, zoals Bert Peleman, Arthur Meulemans, Renaat Joostens (Albe), Lambertus Swerts en Pieter van der Meer de Walcheren. De meest opmerkelijke getuigenis is van de hand van Stijn Streuvels, die zowel in 1928 als in 1935 in het klooster verbleef om er conferenties te geven. “In dankbare herinnering aan het verblijf in het Heilig Graf, dat van een graf enkel den naam heeft, en allesbehalve op een graf gelijkt”, noteerde hij als opdracht in zijn *Herinneringen uit het verleden* (1924) die hij als dank voor zijn verblijf van 17 tot 19 augustus 1928 als relatiegeschenk aan de zusters schonk.

Kloosterbibliotheek en herbestemming De bibliotheek van het Heilig Graf was een typische religieuze kloosterbibliotheek, waarin het accent lag op ‘geestelijke boeken’, met rubrieken als liturgie, sacramenten, mariologie (Mariaverering en Mariaverschijningen), heiligenlevens (voornamelijk bekerings- en missieverhalen), maar ook poëzie, met vooral aandacht voor devotie, meditatie, ascese en mystiek. Vanuit de spiritualiteit van de orde kregen de figuur en de

regel van Augustinus bijzondere aandacht. Typerend voor de kloosterbibliotheek van een vrouwelijk religieus instituut is dat er weinig plaats was voor profane thema's, laat staan ontspanningsliteratuur. Atypisch daarentegen was de bijzondere aandacht voor religieuze *studieboeken*, met rubrieken als theologie (Bijbelstudie, dogmatiek), liturgie en in mindere mate filosofie en moraal. Opvallend is de aandacht voor 'sociale actie'. Verder valt te noteren dat de kloosterbibliotheek geen aparte collectie 'scripta' had. De publicaties van de eigen leden werden in de verschillende deelrubrieken van de bibliotheek ondergebracht en verdwenen op die manier in de anonimiteit.

De verhuis van de kloostergemeenschap naar Tongerlo is zowel intern als extern goed voorbereid. Na advies van het Centrum voor Religieuze Kunst en Cultuur (CRKC) en in overleg met de 'bibliotheekwerkgroep' binnen de orde zijn de prioriteiten vastgelegd voor de verhuis en de herbestemming. Leenregisters en catalogi worden bewaard bij het archief dat naar KADOC is overgebracht. De zusters hebben een kernbibliotheek geselecteerd die representatief is voor hun geschiedenis en spiritualiteit. KADOC stond in voor de herbestemming van het resterende gedeelte. Bij de verwerking van de collectie zal de herkomst nauwkeurig worden geregistreerd en zal bijzondere aandacht worden besteed aan de registratie en bewaring van monografieën met een opdracht, omdat die op een unieke wijze het netwerk van contacten en relaties van dit vrouwelijk religieus instituut illustreren.

Met steun van de
Vlaamse overheid

Werkten mee aan dit nummer / Lieve Claes / Jan De Maeyer / Carine Dujardin / Peter Heyrman / Sebastien Libens / Luc Vints / *Vormgeving* / Alexis Vermeylen / *Druk* / Peeters, Herent / *Verschiјnt tweemaandelіks* / wordt op aanvraag kosteloos toegezonden / *Kantoor van afgifte* / 3000 Leuven 1 / *Verantwoordelijke uitgever* / Emmanuel Gerard / Kortrijksestraat 351 / 3010 Leuven (Kessel-Lo)

KADOC / Documentatie- en onderzoekscentrum voor religie, cultuur en samenleving / *Adres* / Vlamingenstraat 39 / B - 3000 Leuven / *Telefoon* / +32 (0) 16 32 35 00 / *Fax* / +32 (0) 16 32 35 01 / *E-mail* / postmaster@kadoc.kuleuven.be / *Internet* / <http://kadoc.kuleuven.be> / *Giften voor KADOC* / kunnen worden overgemaakt op rekeningnummer 734-0194177-89 van de KU Leuven met vermelding '400/0000/53084 gift KADOC'. Vanaf 40 euro wordt een fiscaal attest bezorgd.

Deze Nieuwsbrief wordt u in het kader van onze taak tot publiekscommunicatie gratis toegezonden. Niet dat KADOC geen financiële noden heeft. Zo is uw steun voor de realisatie van het nieuwe erfgoeddepot in Heverlee ook erg welkom. Daarvoor ontvangt het centrum immers geen overheidssubsidie. Inlichtingen over de modaliteiten van het bouwfonds vindt u in een speciale brochure die u op eenvoudige aanvraag wordt toegezonden. U kunt natuurlijk ook rechtstreeks het bouwfonds steunen via een overschrijving op rekeningnummer 734-0194177-89 van de KU Leuven met vermelding van de gestructureerde mededeling +++400/0000/49448+++. Daarvoor wordt vanaf 40 euro een fiscaal attest bezorgd.